

**ТРЕТЄ ВИДАННЯ «ЧЕРВОНОЇ КНИГИ
УКРАЇНИ. РОСЛИННИЙ СВІТ»**

**«Червона книга України. Рослинний світ» / За заг.
ред. чл.-кор. НАН України Я.П. Дідуха. — К.:
«Глобалконсалтинг», 2009. — 911 с. Іл. Тираж 5 000.**

Вихід у світ третього видання «Червоної книги України. Рослинний світ» (2009) є визначною науковою, природоохоронною, просвітньою і, зрештою, соціальною подією для України і світу. Згадаймо, що близько 40 % видів рослин Європи поширені на теренах нашої країни, а серед 4520 видів судинних рослин спонтанної флори понад 400 є ендеміками. Після виходу друком другого видання «Червоної книги України. Рослинний світ» (1996) минув тривалий час, протягом якого в нашій країні сталися значні політичні, економічні та соціальні зміни. Суттєво змінилася природоохоронна політика, прийнято систему законодавчих актів, що є нормативно-правовим забезпеченням охорони біоти і безпосередньо рослинного світу, зокрема закони України «Про рослинний світ» (1999); «Про загальнодержавну програму формування Національної екологічної мережі України на 2000—2015 рр.» (2000); «Про “Червону книгу України”» (2002); «Про екологічну мережу» (2004) тощо. Україна приєдналася до низки важливих міжнародних конвенцій (Конвенція ООН про біологічну різноманітність, 1992; Всеєвропейська стратегія збереження біологічної та ландшафтної різноманітності, 1995; Європейська конвенція про ландшафти, 2000; та ін.). Усе це не могло не вплинути на фундаментальні принципи ведення і видання «Червоної книги України. Рослинний світ».

Сам процес підготовки і написання третього видання викликав високу активність ботанічної громад-

ськості. Принципи створення «Червоної книги України» (ЧКУ) неодноразово обговорювалися на багатолюдних ботанічних зібраннях і спеціальних засіданнях, проблемні статті провідних ботаніків опубліковані в «Українському ботанічному журналі» та інших періодичних виданнях.

Природно, що автори, члени редколегії були переповнені ширим бажанням поглибити науковий зміст, підвищити інформативність, точність, а також поліпшити зовнішній вигляд цього важливого офіційного видання та зручність користування ним. Слід визнати: багато що з цього їм вдалося. Отже, книга є результатом багаторічної праці вчених, зокрема колективів провідних наукових установ НАН України (Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного, Інституту екології Карпат, Інституту гідробіології, Національного науково-природничого музею, Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка, Донецького ботанічного саду) та низки ВНЗ України (Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національного університету біоресурсів і природокористування України, Чернівецького національного університету та інших). Регіональні ботаніки залюбки надавали відомості про поширення та стан місцевих популяцій видів із «Червоної книги», зібрані ними за останнє десятиліття, на прохання редколегії надсилали гербарні зразки для ідентифікації, натурні фотознімки тощо. Загалом авторами нарисів про окремі види у цьому виданні є 128 фахівців — ботаніків і мікологів. Привертає увагу широка участь молодих ботаніків, що працюють у різних регіонах. Піонерним для третього видання є залучення громадськості, зокрема, до редколегії ввійшла голова Всеукраїнської екологічної ліги Т.В. Тимочко. Природно, що в підготовці та виданні ЧКУ діяльну участь взяли фахівці Мінприроди (М.М. Мовчан, С.І. Губар, О.П. Попович та ін.).

Третє видання ЧКУ «Рослинний світ», зберігаючи традиційний формат, має досить складну структуру, зумовлену його багатогранними функціями. У вступному слові Георгія Філіпчука, тодішнього міністра охорони навколишнього природного середовища України, це видання оцінюється як вагомий внесок у справу збереження різноманітності тваринного і рослинного світу країни — основи сталого розвитку держави — для теперішнього й майбутніх поколінь. У передмові члена-кореспондента НАН України Я.П. Дідуха підкреслюється актуальність видання, головні принципи добору видів рослин і грибів, які заносяться до ЧКУ «Рослинний світ» тощо. Окремо наголошено, що корекції списку видів передували всебічний аналіз.

Після передмови наводяться: редакційна колегія; склад Національної комісії з питань «Червоної книги України», затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2007 р., № 1165; Положення про Національну комісію з питань «Червоної книги України», затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 8 вересня 2004 р., № 1176. Основна частина книги — це система нарисів про види рослин і грибів. Кожен із них займає одну сторінку і, крім тексту, містить картосхему ареалу на бланковій основі та фотографію або малюнок рослини. Побудована книга за систематичним принципом: статті про окремі види розміщені в розділах, які об'єднують види з п'яти таксономіч-

них груп вищого рангу: судинні рослини, водорості, мохоподібні, лишайники, гриби. Структура нарису про вид традиційна: номенклатура (українська, латинська назви, синоніми; таксономічна належність — родина). Природоохоронний статус виду подано за категоріями, визначеними в Законі України «Про “Червону книгу України”», що не збігається з категоризацією Міжнародного союзу охорони природи. У наступних розділах висвітлюється «Наукове значення», «Ареал виду та його поширення в Україні», «Чисельність та структура популяцій», «Причини зміни чисельності», «Умови місцезростання», «Загальна біоморфологічна характеристика», «Режим збереження популяцій та заходи з охорони», «Розмноження та розведення у спеціально створених умовах», «Господарське та комерційне значення», «Основні джерела інформації», наводяться автор(и) тексту та фото або малюнок. Формат видання ЧКУ потребує стислого, але зрозумілого викладу, що чітко відповідає спільним рубрикам для нарисів про всі види. На жаль, авторам це не завжди вдалося. Наприклад, часто в рубриці «Господарське та комерційне значення» наведена інформація не збігається з її назвою.

Як на мій погляд, третє видання ЧКУ «Рослинний світ» вирізняє глибоке таксономічне та номенклатурне опрацювання, що прояснює деякі спірні або невизначені питання попередніх видань. Цілком зрозумілим є критичний підхід авторів до видів з поодинокими місцезнаходженнями, помилковість занесення яких до ЧКУ «Рослинний світ» (1996) доведена як очевидна. Ця ретельна професійна праця обумовила незаперечність вилучення з неї окремих видів, з одного боку, та внесення видів рослин і грибів, яких у попередніх виданнях не було, — з другого. До третього видання загалом увійшло 826 видів рослин і грибів (близько 13,5 %). Ця частка подібна до такої у сусідніх держав, де вона коливається в межах 10—17 %. Висока чисельність видів зумовлена як ландшафтною різноманітністю країни, традиційним вузьким тлумаченням обсягу виду, аж до еколого-географо-морфологічних рас, так і значною антропогенною трансформацією ландшафтів в Україні. Водночас із ЧКУ «Рослинний світ» (1996) вилучено 25 видів рослин і грибів, а саме: судинних рослин — 21, водоростей — 1, мохоподібних — 1, лишайників — 1, грибів — 1 (с. 907).

Вдалим є і художнє оформлення видання. Незаперечний здобуток авторів рецензованої книги — ілюстративна інформація. Із 826 видів рослин і грибів для 219 не наведено натурних фото, але вони ілюстровані малюнками (172) або фотографіями гербарних аркушів (47 видів). Фото надали 90 фахівців — ботаніків і мікологів. За таксономічними групами ілюстрації розподілені таким чином: **судинні рослини** — із 611 видів 40 рисунків (художники І.В. Маханьков — 24, Т.В. Степаненко — 16) і 47 фото гербарних аркушів; **водорості** — 60 видів, 53 рисунки художника Т.М. Немеровської; **мохоподібні** — усі 46 видів представлені рисунками художника А.В. Білоусова; **лишайники** — 52 види, 5 рисунків художника І.В. Маханькова і один — художника В.П. Бондарця; **гриби** — 57 видів, 27 рисунків художника Д.В. Леонтєва. Низка фото є панорамними, на яких передано не лише габітус рослини, а й специфічність середовища її місцезрос-

тання. Наприклад, фото В.П. Гелюти (с. 29, 72, 241, 475), І.М. Данилика (с. 99), Я.П. Дідуха (с. 243, 250, 252), В.П. Ісікова (с. 47), О.О. Кагала (с. 180, 225, 227, 229, 593), В.М. Остапка (с. 223, 323, 383), Н.М. Сичак (с. 48) тощо.

Завершують книгу зведений перелік використаної авторами літератури, що є цінним бібліографічним джерелом, і кілька додатків. Це — алфавітні покажчики українських і латинських назв видів, які набагато спрощують користування книгою широкому загалу; українсько-російський словник назв (не зовсім зрозумілого призначення). Вміщено також витяг із протоколу засідання Національної комісії з питань «Червоної книги України» від 18.12.2007 р., який засвідчує про ухвалення переліків видів ЧКУ, та наказ міністра охорони навколишнього природного середовища України від 17.06.2009 р., № 312 «Про затвердження переліків видів рослин і грибів, що заносяться до “Червоної книги України. Рослинний світ”, та видів рослин і грибів, які вилучені з “Червоної книги України. Рослинний світ”», погоджений із президентом НАН України академіком Б.Є. Патонем. Далі наводяться переліки видів за систематичними групами з посиланнями на сторінки; перелік видів, вилучених із ЧКУ «Рослинний світ», і перелік нових видів рослин і грибів, занесених до книги (насправді перелік видів, додатково занесених до ЧКУ «Рослинний світ», складений після другого видання). Розділ «Міжнародні документи щодо охорони рослинного світу України» є фрагментарним, містить анотації та електронні адреси кількох документів. Надруковано також список скорочень та умовні позначення до картосхем.

Деякі формати другого видання, як на мій погляд, автори третього видання відхилили зовсім даремно. Усі п'ять розділів основної частини (судинні рослини, водорості, мохоподібні, лишайники, гриби) починаються титульним аркушем, де наводиться перелік родин відповідного розділу, що надає читачеві узагальнюючу інформацію про його зміст. Вилучення цих аркушів зменшило обсяг книги всього лише на п'ять сторінок (із 911!), але ускладнило користування нею. Прикрою недоречністю третього видання є також неповна відповідність наведеного на с. 911 «Змісту» структурі книги. Так, у «Змісті» вказано, що розділ «Лишайники» починається на с. 728, але читач на цій сторінці бачить напис: «Аскоміцети. Сумчасті гриби». До того ж автори ЧКУ розглядають лишайники як «Ліхенізовані гриби», яких у «Змісті» не відшукаєш. Хоча висококваліфіковані фахівці — ботаніки — швидко дійдуть до суті, оминаючи хиби, пов'язані з технічним браком, однак для широкого загалу користувачів усе це породжує певні незручності.

Недоліки й упущення третього видання ЧКУ варто врахувати у процесі підготовки її наступних видань. Деяким із них швидко запобігти неможливо: потрібні належне матеріальне, кадрове, фінансове, інформаційне забезпечення і, звісно, тривалий час. Ідеться про збирання, аналіз, зберігання та оперативне використання в режимі *on line* стандартної інформації «Червоної книги» з високою актуалізацією в режимі реального часу. Щоб застосувати міжнародні категорії природоохоронного статусу видів, потрібно зібрати обширну кон-

кретну інформацію про сучасний стан популяцій у різних частинах ареалу, розробити уніфіковані методики польових досліджень і камеральних узагальнень. Чи не найбільшої уваги потребує переведення картосхем поширення видів наведеного формату, що виглядають анахронізмом, в електронні карти, побудовані сучасними засобами визначення геоінформаційного простору. Слід визнати, що третє видання ЧКУ не започаткувало просторової інвентаризації місцевих популяцій у геоінформаційному просторі — як основи їх майбутнього моніторингу з метою реального збереження, а не лише укладання офіційного документа із вказівкою певного населеного пункту. Цей підхід спричиняє неочікувані наслідки. Наприклад, позначки локалітетів *Schivereckia podolica* (Besser) Andr. ex DC. (с. 376), наведених у басейні Сіверського Дінця, виглядають неймовірними: місцезнаходження виду в Донецькій обл. — це оспівана у віршах Михайла Доленга (М.В. Клокова) Мар'їна Гора — крейдяний останець на правому березі річки, проте на картосхемі локалітет позначено на піщаній терасі лівого берега!

Окремі позиції ілюстративної фотоінформації слід уніфікувати та докорінно поліпшити (фото місцезростань, загальний габітус рослини, фрагмент, який виявляє таксономічні відмінності, серійні приклади поліморфізму тощо). Рецензована книга надто велика за обсягом, а тому не є ідеальною для користувача. У майбутньому, мабуть, таке видання доцільно вважати національним, а паралельно потрібно запровадити регіональні книги, наприклад, «Карпати», «Крим», «Полісся», «Лісостеп», «Степ». До того ж в Україні немає офіційних видань спеціальних переліків рослин, що підлягають охороні й не належать до категорій «Червоної книги». Насамперед це стосується так званих бур'янів, зникаючі види яких охороняються в низці країн Європи (Франції, Німеччині, Польщі).

Третє видання «Червоної книги України. Рослинний світ» стало важливим підсумком багаторічного вивчення рослинного світу та грибів, зокрема організації природоохоронних заходів у нашій країні. Це видання ЧКУ визначатиме майбутню природоохоронну політику України щодо рослин і грибів на найближче десятиліття, за певних умов послугує основою для моніторингу популяцій видів, які потребують особливої охорони, та підготовки наступних видань ЧКУ. Здобутки третього видання мають спонукати українських ботаніків і фахівців Мінприроди до плідної творчої співпраці в царині ведення національної «Червоної книги». Усіх ботаніків слід привітати з виходом цієї цінної інформативної праці, яка справді є значущим внеском у справу збереження фіторізноманітності України для нинішнього і прийдешніх поколінь.

Р.І. БУРДА